

NƏCİB FAZİL QISAKÜRƏYİN LİRİKASINDA İLAHİ EŞQ

XX əsr Türkiyə Cumhuriyyət dövrü ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Nəcib Fazil Qısakürək keşməkeşli həyat yolu keçmişdir. Nəcib Fazil ziddiyyətli yaradıcılığa malik sənətkarlardan biridir. Dövrünün böyük sənətkarı olan, zəngin yaradıcılığa sahib, “Ustad” ləqəbi daşıyan şairin əsərləri bir müddət diqqətdən kənarda qalmışdır. Sənətkarın irili-xırdalı səksənə yaxın kitabı çap olunmuşdur. Bunların təxminən yarısı şeir, nəsr, dram, memuar, esse və ədəbi portret janrında qələmə alınmış əsərlərdir. Digər yarısı isə başqa mövzularda yazılmış elmi əsərlərdir. Yaradıcılıq qələmini müxtəlif janrlarda sınayan sənətkar hər şeydən öncə görkəmli şair və qüdrətli dramaturq olmuşdur. Ancaq ilk olaraq Nəcib Fazil Türkiyə ədəbiyyatında böyük şair kimi tanınmışdır. Yaradıcılığa da məhz elə lirik şeirlə başlamışdır. İlk şeiri “Örümcek ağrı”nı (“Hörümçək toru”) 1925-ci ildə nəşr etdirmişdir. Bundan sonra ardıcılıqla “Kaldırımlar” (Səkilər) (1928), “Ben ve ötesi” (Mən və ayrısı) (1932), “Sonsuzluk kervanı” (Sonsuzluq karvanı) (1955), “Çile” (Çilə) (1962), “Şiirlerim” (Şeirlərim) (1969) və “Esselam” (Əssalam) (1973) kitablarını nəşr etdirmişdir. Bu kitablar arasında xüsusilə seçilən bir kitabı vardır ki, bu da “Çilə” kitabıdır.

Kitaba bu adın verilməsi heç də təsadüfi deyildi. “Çilə” sözü farscadan türkcəyə keçmiş bir sözdür ki, mənası nəfs tərbiyəsi və ibadət deməkdir. Hansısa bir təriqətin üzvü olmaq istəyən şəxs ilk öncə bir yerə girər və burada 40 gün çilə doldurardı. Bəzi ədəbiyyatlarda çilənin müddətini qırx yox, min gün olduğu da yazılır. Amma təriqət ədəbiyyatında çilənin müddəti 40 gün hesab olunur. Bu müddət ərzində burada ona bir palaz, su, çörək və Quran verilir. Burada çox az qidalanaraq və yataraq çiləkeş (çilə dolduran adama verilən ad) 40 gün gecə-gündüz ibadətlə məşğul olur. Bu dərviş-sufi olmaq istəyən adamın çəkildiyi bir sınaqdır. Bu halda Nəcib Fazil nəinki 40 gün, 7-8 il (Əbdülhakim Arvasi ilə olduğu dövr) qalmışdır. Özünü maddi aləmdən təcrid edərək imtahanını uğurla verərək sufi olmuşdur. Nəcib Fazilin bu məqama yetişməsində o dövrün görkəmli alimi Əbdülhakim Arvasinin çox böyük rolu olmuşdur. Onunla tanış olana qədər böhranlı bir həyat yaşayan sənətkarın həyatına Arvasi ilə birlikdə dinclik gəlmişdir. Bununla bağlıdır ki, 1965-ci ildə qələmə aldığı “Böyük qapı” (sonradan, 1974-cü ildə “O və mən” adıyla ikinci dəfə nəşr olunmuşdur) adlı kitabında yaradıcılıq dövrünü iki dövrə ayırır və bunu murşidi ilə tanış olduğu tarixi günlə əlaqələndirir. İki hissədən ibarət olan kitabın bölmə adları da bunu dediklərimizi təsdiq edir: “Tanıyincaya qədər” və “Tanıdıqdan sonra”.

“Çilə” kitabından əvvəl Nəcib Fazil ilk olaraq 1939-cu ildə “Çilə” şeirini yazmışdır. 23 il sonra isə eyni adlı kitabını nəşr etdirmişdir. Bu kitabın sənətkarın həyatında əhəmiyyətli yeri vardır. Çünki bir müddət sonra adlarını çəkdiyimiz şeir kitablarından seçmələrdən başqa bütün şeir

kitablarının müəlliflik hüququndan imtina edərək bütün şeirlərini bu kitabda toplamışdır. Dəfələrlə nəşr olunan kitabın son nəşrinin fəsiləri belə adlanır: Şeirlərim və şairliyim adlı Təqdimat, Allah, İnsan, Ölüm, Şəhər, Təbiət, Qadın, Qorxu, Daüssıla(Vətən həsrəti), Ukde(Qüssə), Hafakan(Ürək döyüntüləri), Dekor, Təcrid, Qəhrəmanlar, Dava və cəmiyyət, Poetika.

Nəcib Fazilin şeirlərini məzmununa görə 3 qrupa ayırmaq olar: 1. İctimai-siyasi lirika, 2. Məhəbbət lirikası, 3. Fəlsəfi lirika.

Sənətkarın şeirlərinin əksər hissəsini təşkil edən fəlsəfi lirikası xüsusilə maraqlıdır. Fəlsəfi mövzuda yazdığı şeirlərində təsəvvüfi görüşlərdən çıxış etdiyi üçün bu qrup şeirləri bizim üçün daha çox əhəmiyyətlidir.

Üstad Nəcib Fazilin ümumi olaraq təsəvvüflə bağlı şeirlərini təhlil etmək üçün ilk öncə “poetika”sının üzərində dayanmaq lazımdır. Ona görə ki, şair sərhədli duyğular çərçivəsində qalmayan, üstün idrak səviyyəsinə yetişən, nə etdiyinə fərqləndirən olmaqla yanaşı, nə üçün etdiyini də bilən və nəticə olaraq mütləq həqiqəti axtaran yaradıcı şəxsdir. O zaman şeir də bu anlayışa paralel olaraq, varlıqdan əks olunan sirlərin və gözəlliklərin ardınca gedərək Allahı tapmaq, yəni mütləq həqiqətə yetişmək işidir. Şairin bu axtarışda tutduğu yol ən kəsə, ancaq ən çətin yoldur. Bu yolla gedərək kainatdakı kəsərdən yaradanla vəhdətə yetişmək şair və şeirin başlıca qayesidir. “Hiss” və “fikir” onun şeirlərini təmsil edən iki əsas elementdir. Duyğu düşüncəyə, düşüncə duyğuya dönüşərək bu iki elementin tərkibindən şeir doğur. Duyğu və düşüncənin bu sirlə formulu ifadənin gücünü, yəni “şeir dili”ni formalaşdırır.

Başlanğıcda Nəcib Fazilin şeirləri dərin metafizik yönümdə olmaqla yanaşı, “lâ dini”, yəni din xarici şeirlər olmuşdur. Müasiri olan şairlər ümumilikdə mövcud dünyadakı hadisələrə, cəmiyyətdəki problemləri daha çox əks etdirirdilər, Nəcib Fazil isə bunun əksinə, insanın iç dünyasının təsvirini daha üstün sayırdı. Qorxu, vahimə, hiss-həyəcan, görünməyən aləmə aid cinlər, pərilər, axirət dünyası sirləri şairin gənc yaşlarında yayımlanan üç şeir kitabının başlıca təzahürlərini formalaşdırmışdır. Nəcib Fazil kimi nəfsindən əmin, əyilməz və bükülməz xarakterli bir insanın öz-özündən “Mən nəyəm, nə üçün varam, hardan gəlirəm, hara gedirəm?” deyə soruşmamağı mümkünsüz idi. Onun gənclik şeirlərində maddi aləm xaricinə açdığı qapı, metafizik açılımlar “yerdən göylərə aparan yol”un tapılacağına bir işarə sayıla bilər. Necə ki 30 yaşına çatdığında o, təsəvvüfi mənada mürşidinə, varlıq şüuru olaraq İslama qovuşmuşdur. Dərin və uzun bir nəfs mübarizəsindən sonra yetişmək istədiyi məqama çatma bilmək üçün şair ruhunda mövcud olan, görülən aləmin arxasında daima başqa və görünməyən bir aləmin varlığına dair hissənin qaynaq təşkil etdiyinə də şübhə etmir. Sənət həyatının 25-ci ilindən sonra qələmə aldığı poetika haqqında yazıları onun keçirdiyi bu dəyişmələrdən sonra şeir anlayışını sahib olduğu dünyagörüşü çərçivəsində dəyərləndirmək, yəni şeirin səbəbini izah etmək nöqtəyi-nəzərindən qələmə alınmışdır.

TənziMAT dövründən başlayaraq Şinasi, Ziya paşa, Əhməd Həmid kimi şairlərin yaradıcılığında metafizik aləmə yönəlmə bir ənənə halını almışdır. Lakin Cümhuriyyət dövrü türk ədəbiyyatının formalaşmağa başladığı bir dövrdə bu mövzuda Nəcib Fazil özünəməxsus bir tərzin öncüsünə çevrilmişdir. Nəcib Fazilin metafizik fəlsəfəsinin əsasında demək olar ki, “mən” və “o” problemi dayanır. Bu kontekst hələ o zaman Yunus Əmrənin “Mən” və “O” kontekstinə doğru atılmış ilk addımlardan biridir. Yunus Əmrə deyirdi:

Beni sorman bana, bende değilim,

Suretim boş yürür, dondan içeri.(4, s. 137)

Nəcib Fazilin isə 1939-cu ildə qələmə aldığı “Mən” şeiri bu cəhətdən maraqlıdır:

Ben, kimsesiz seyyahı, meçhuller caddesinin,

Ben, yankısından kaçan çocuk kendi sesinin.(5, s. 67)

8 beytlik bu şeirdə mənsubiyyət, fərdiyyətçilik ifadə edən “mən” əvəzliyinin yeni mənə kəsb etdiyini müşahidə edirik. Bu “mən” artıq yalnız özünü düşünən bir fərd olmaqdan çıxmış, cəmiyyətdəki məsuliyyətini dərk etmişdir. Özünü bütün hər şeydə, hər yerdə, hər kəs kimi görən şair özünü gah işlənməmiş günahə, gah Allah dəyənlərin vəbalına, gah öz səsinin əksindən qorxub qaçan bir uşağa, gah 9 kəndin sahibi olan ağaya, gah bu kənddən qovulmuş adama, gah bugünün

keçmişinə, gah da sabahın ümidgahına və s. bənzədir. Şair “Sakarya Türküsü”, “Bayraq və Sultan”, “Dastan” və bir neçə başqa şeirlərində də “mən”i ilə nəfsinin mübarizəsindən bəhs etmişdir.

Təsəvvüfdə əsas olan nəfs, ölmədən öncə ölmək, Allah, qul sevgisi kimi məsələlərə də Nəcib Fazilın şeirlərində tez-tez müraciət olunur. Nəfsin tərbiyəsini ən böyük problem sayan şair, nəfsiylə olan mübarizəsini belə anladır:

Ruhuma bir kefen bezi yeter de,
Yetmez aç nefsime sırma ve ipek.
Çare yok yüzünden düştüğüm derde;
Yesem de “toprakla karışık kepek...” (5, s.70)

“Günəşlə bir tutsa da”, yenə də nəfsinin razı düşməyəcəyini, bu fəzanın ona darlıq edəcəyini söyləyən üstad sonunda bacara bilməyərək “benim nefsim ne köpek” deyərək nəfsini tənqid edir. “Mənim nəfsim” ilə eyni ildə yazılmış “Və nəfs” şeirində də yenə eyni mövzuya müraciət edərək bu səfər “ölmədən öncə ölmək” və buna əngəl olan nəfsindən bəhs edərək bu misraları yazır:

Köpek korkusuyla korktum ölümden,
Ölmeden ölmeyi anlayamadım.
Ne güneşler doğup battı üstümden,
Bir günü bir güne bağlayamadım. (5, s. 71)

İki bənddən ibarət olan bu şeirində nəfsi bu dünyada Allaha qovuşmaq yolunda ən böyük maneə hesab edən lirik qəhrəman nəfsinə nə şöhrət, nə şan-heç nəyin bəs etmədiyindən bəhs edir. Nəfsinin ardınca illərlə qaçsa belə ondan zərrə qədər bir şey qazanmadığını deyir.

Ölmədən öncə ölməyin mənasını dərk etdiyi üçün artıq ölüm onu qorxutmur, əksinə, ölümü əbədiyyətə açılan bir qapı hesab edir. Ölümlə bağlı fikirlər qədim zamanlardan hər kəsi düşündürmüş, şifahi xalq ədəbiyyatında ağıllardan başlayaraq müasir dövrümüzə qədər öz varlığını qoruyub saxlamışdır. Bəziləri ölümdən qorxarkən, onu dəhşətli hadisə sayarkən, bəziləri də mahiyyətini dərk edərək ölümü toy-düyünə bənzədirlər. Nəcib Fazil də ölümün əslində əbədi həyata açılan qapı olduğunu bildiyi üçün onu səbirsizlikə gözləmişdir:

Ben ölünce etsin dostlarım bayram,
Üstüste tam kırk gün, kırk gece düğün!
Açı doyurmaksa kabirde meram,
Yemeğim Fatiha, günde beş öğün. (5, s. 119)

Dünyanı kölgələr ölkəsinə, görünməyən, yəni var olmayan şeylərin kölgəsinə bənzədən şair insanları dünya malına aludə olmamağa çağırır. Var olmayan şeylərin kölgəsi dedikdə lirik qəhrəmanın əsas demək istədiyi dünyada olan hər şeyin əslində heç olmasıdır. “Aralıq qapı” şeirində isə bu dəfə dünyanı havasız quyuya oxşadan və buradan daraldığını deyən lirik qəhrəman “Kapımı, buyursun, diye o melek, Aralıyorum” yazaraq ölümü qapıda gözlədiyini bildirir.

İfadə etdiyi mənanın dərinliyi baxımından “Ölməmək” şeiri maraq doğuran nümunələrdən biridir:

Kesilmiş bir kəmiş, ormanlıklardan,
İnsan...Rüzgarlara bağlı bir düdük.
İndik de dünyaya karanlıklardan,
Sıra-sıra mezar başka ne gördük? (5, s.117)

Burada Mövlanədəki ney məsələsinə toxunur. Neyin fəlsəfəsi nədən ibarət idi? Ney bataqlıqda bitən bitki idi. Oradan qoparıldı, qamışdan ney düzəldildi və dilə gələn əşyaya çevrildi. Ney nəfəslə çalınır. Nəfəs nədir? İnsanın cismini ruhu ilə birləşdirən bir vasitədir. Neyə nəfəs verərək ona bütün hislərimizi ifadə etmək ixtiyarı verdik. Burada da insanın Allahın yer üzərindəki təcəllası olmasına işarə edilir.

İkinci bəndində işlənən “Çarpıldık, ölmemek için ölüme!” misrası birbaşa təsəvvüfdəki ölüm anlayışını izah edir. Bütün şeirin əsas qayəsinin bu misrada ifadə olunduğunu desək, yanılımarıq.

Nəcib Fazil irsinin görkəmi tədqiqatçılarından olan Eşqanə Babayeva “Nəcib Fazilin yaradıcılıq yolu” adlı kitabında sənətkarın fəlsəfi poeziyası ilə bağlı fikirlərini belə vermişdir: “Nəcib Fazilin poeziyasına nəzər saldıqda belə bir nəticəyə gəlirik ki, onun fəlsəfi lirikasında əvvəlcə fərdiyyətçi, daha sonra metafizik və toplumsal ruh hakim mövqedədir. Qənaətimcə, şair

özüyə vicdanı arasında mükəllimə aparır. “O”na qovuşmaq üçün çırpınan “mən”in yolu isə cəmiyyətdən (“biz”dən) keçir. Çünki “mən” eyni zamanda cəmiyyətin bir parçası olan sosial varlıqdır. Bu baxımdan da, N.Fazil poeziyasında modernist baxışlarla sufizm ənənələri vəhdət təşkil edir”.(1, s. 67)

Nəcib Fazil Qısakürəyin şeirlərində təvəvüflə bağlı anlayışlara çox yer verilmişdir həm dünya ilə, həm də o dünyayla bağlı fikirlərini oxuculara dəqiqliklə çatdırmışdır. Yaradana gedən yolda çəkilən çilələr, keçilən sınaqlar onun şeirlərinin əsas qayəsini təşkil edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Babyeva E. Nəcib Fazil Qısakürəyin yaradıcılıq yolu. Bakı. Elm və təhsil. 2013. 326 s.
2. Baz E. Necip Fazıl Kısakürek (ö.1953) ve tasavvuf. Ankara. Tasavvuf İlmi ve Akademik araştırma dergisi. 2003. 12 s.
3. Eroğlu E. Modern türk şiirinin doğası. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları. 2011. 99 s.
4. Əmrə Y. Əsərləri. Bakı. Öndər. 2004. 326 s.
5. Kısakürek N F. Çile. İstanbul. Büyük Doğu Yayınları. 1962. 525 s.
6. Kısakürek N F. O ve Ben. İstanbul. Büyük Doğu Yayınları. 1965. 264 s.
7. Qısakürək N.F. Seçilmiş əsərləri. Bakı. Şərq-Qərb. 2011. 551 s.

XÜLASƏ

Nəcib Fazil öz yaradıcılığı ilə Türkiyə ədəbiyyatında önəmli yer tutan sənətkarlardan biridir. Təsəvvüflə bağlı görüşlərinə həm nəsr, həm də nəzmlə yazdığı əsərlərində sıxca yer versə də, onun bu mövzuda sənətkarlıq məsələlərini əsas üzə çıxardığı sahə şeirləri olmuşdur. Təsəvvüflə bağlı anlayışları şeirlərində bir-bir işləyən şair özündən sonra bu sahədə ölməz sənət əsərləri buraxıb getmişdir.

Açar sözlər: Nəcib Fazil Qısakürək, sufi, çilə, təsəvvüf, nəfs, ölüm.

Rəyçi: dos.K.N.Nəcəfova